

об'єктивної сторони вчиненого злочину та наявність чи відсутність між співучасниками попередньої змови на вчинення злочину. За першою підставою він виділяє: просту співучасть (співучасть без розподілу ролей чи співвиконавство і складну співучасть (співучасть з розподілом ролей чи співучасть у власному розумінні слова); за другою – співучасть без попередньої змови (вчинення злочину групою осіб), співучасть за попередньою змовою (вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, вчинення злочину організованою групою, вчинення злочину злочинною організацією [9, с. 299].

Подібний варіант поділу форм співучасті за суб'єктивними і об'єктивними ознаками запропонував М.І.Бажанов. За об'єктивними ознаками, тобто за тією роллю, яку виконує співучасник у злочині ним виділяються, проста співучасть (співвиконавство, співвинність), складна співучасть (співучасть у власному розумінні слова, з розподілом ролей). За суб'єктивними ознаками, тобто за стійкістю суб'єктивних зв'язків, стійкістю умислу виділяються співучасть без попереднього зговору, за попереднім зговором, злочинна організація [7, с. 202–203]. На відміну від А.В.Наумова, автор певним чином уточнив об'єктивний критерій класифікації форм співучасті.

Таку ж позицію поділяє і А.Н.Миколенко, який за роллю, яку виконують співучасники виділяє просту і складну форми співучасті; при виділенні суб'єктивного критерію він вказує на стійкість суб'єктивних зв'язків і за цим критерієм виділяє вчинення злочину без попередньої змови групою осіб, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, вчинення злочину організованою групою, вчинення злочину злочинною організацією [18, с. 133]. А.В.Савченко теж виділяє форми співучасті за об'єктивними і суб'єктивними критеріями. Об'єктивним критерієм їх поділу він розглядає спосіб взаємозв'язку співучасників; за ним виділяються проста і складна форми співучасті. За критерієм стійкості суб'єктивних зв'язків, стійкістю умислу він розрізняє групу осіб, групу осіб, яка вчиняє злочин за попередньою змовою, організовану групу, злочинну організацію [12, с. 131].

Підсумовуючи вищевикладене, належить вказати, що наведені підходи до класифікації форм співучасті не є прийнятними, оскільки у них не витримано загальних засад класифікації об'єктів.

Для розуміння суті класифікації відправним є поняття "клас", яке визначається у одному із його значень, у важливому контексті даного дослідження, як "сукупність предметів, явищ, що мають спільні ознаки, однакові якості" [10, с. 257]. Суть класифікації полягає у розподілі предметів, явищ або понять на певні групи (групування) за спільними ознаками, властивостями [10, с. 258].

За правилами формальної логіки поділ понять відповідних їх об'єктів здійснюється: 1) за однією певною підставою; 2) члени поділу повинні вичерпувати обсяг вихідного поняття, тобто їх сукупність повинна бути рівною цьому обсязі [3, с. 233–234].

Якщо виходити хоча б з цих двох правил, то можна помітити, що у наведених класифікаціях відбувається

порушення, оскільки у них за основу поділу береться два критерії – дві різні підстави. Має місце порушення першого логічного правила класифікації.

Тут швидше йдеться про систематизацію форм співучасті. Поняття систематизації стосується діяльності по вирішенню завдання впорядкування і опису певної сукупності об'єктів, що утворюють деяку сферу діяльності. Принципи систематизації можуть бути різними – починаючи від впорядкування об'єктів за зовнішньою ознакою і закінчуючи створенням природної системи об'єктів, тобто такої, яка базується на об'єктивному законі (наприклад, періодична система у хімії...). Систематизація спрямована на типологію, зокрема, на виділення у об'єктах стійких характеристик: ознак і властивостей, функцій і зв'язків [2, с. 470]. Як бачимо на відміну від класифікації, процес систематизації є процесом впорядкування певної сукупності предметів, явищ, а класифікація – процесом поділу певної сукупності об'єктів на частини.

Отже, головними причинами суперечностей у позиціях авторів є, серед інших: 1) неточне тлумачення поняття форми співучасті, внаслідок чого до уваги при проведенні класифікації форм співучасті береться лише суб'єктивна чи об'єктивна сторони співучасті; 2) порушення логічних засад класифікації форм співучасті, коли за основу береться одразу два критерії.

У цілому, як вбачається із огляду літератури, класифікація форм співучасті залишається проблемою сучасного кримінального права, від вирішення якої значною мірою залежатиме рівень законодавчого забезпечення протидії проявам групової злочинності засобами кримінального права.

1. Аліев Я.Л. Формы соучастия в действующем уголовном законодательстве. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Санкт-Петербург, 1996. 2. Большая советская энциклопедия. – М., 1976. 3. Войшвилло Е.К., Деятарев М.Г. Логика: Учебник для вузов. – М., 1998. 4. Гаухман Л.Д. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву (опыт сравнительного правоведения): лекция / Акад.МВД СССР. – М., 1990. 5. Гришаев П.И. и Кригер Г.А. Соучастие по уголовному праву. – М., 1959. 6. Ковалев М.И. Соучастие в преступлении. Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности. – Свердловск, 1962. Вып. 3. 7. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник для студ. вищих навчальних закладів / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Київ-Харків: Юрінком Інтер. – Право, 2001. 8. Курс советского уголовного права: Часть общая. – Л., 1968. – Т. 1. 9. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. – М., 1996. 10. Новый тлумачний словник української мови. У 4-х томах. – К., 1999. – Т. 2. 11. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М., 1961. 12. Савченко А.В. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – К., 2005. 13. Смирнов В.Г., Шаргородский М.Д. Основные вопросы развития уголовного законодательства // 40 лет советского права. – Л., 1957. – Т. 2. 14. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. – М., 1974. 15. Трайнин А.Н. Учение о соучастии. – М., 1941. 16. Трайнин А.Н. Некоторые вопросы учения о соучастии // "Социалистическая законность", 1957. – № 2. 17. Уголовное право. Общая часть. – М., 1948. 18. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Отв. редактор заслуженный деятель науки и техники Украины, доктор юридических наук, профессор Е.Л. Стрельцов. – Х.: ООО "Одиссей". – 2006. 19. Шаргородский М.Д. Некоторые вопросы учения о соучастии // Правоведение. – 1960. – №1.

Надійшла до редколегії 22.12.06

Т. Котенко, ас.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ М. КІЄВА (ІХ–ХІХ СТ.СТ.)

В статті розглянуті основні етапи історичного розвитку інституту самоврядування м. Києва ІХ–ХІХ ст.ст. Визначені роль та значення магдебурзького права, як одного з основних етапів у формуванні місцевого самоврядування

The article calls with the main stages of historic development of the institute of self-government in Kyiv IX-XIX centuries. The role and significand of Magdeburg law as one of the main stages in the formation of local self-government are determined

В останній час в науці та державі широко дискутуються проблеми самоврядування, інтерес до яких ви-

кликаний політичними, економічними та соціальними процесами, які відбуваються сьогодні в Україні.

Сучасні процеси реформування державних структур та пошук ефективних шляхів формування інститутів місцевого самоврядування на сучасному етапі, викликають необхідність подальшого дослідження історичного досвіду самоврядування в Україні.

Активне обговорення даного питання політиками, практиками, вченими свідчить про наявність різноманітних поглядів на роль та місце органів самоврядування в системі органів влади України. Тим не менш, відсутні спеціальні, системні дослідження становлення та розвитку місцевого самоврядування м. Києва (IX–XIX ст.).

Актуальність дослідження становлення та розвитку місцевого самоврядування міста Києва зумовлено необхідністю вирішення таких наукових та практичних завдань: по-перше, всебічно вивчити проблеми місцевого самоврядування, які мають багате історичне підґрунтя; по-друге, спираючись на історичні надбання самоврядування, намагатися знайти оптимальне вирішення сучасних проблем розбудови системи самоврядування незалежної України, акцентуючи увагу на співвідношенні законодавчих, виконавчих органів та органів самоврядування та ефективного функціонування апарату органів самоврядування.

Мета цього дослідження – розглянути основні етапи історичного розвитку інституту самоврядування міста Києва IX–XIV ст. та визначити роль та значення магдебурзького права у формуванні місцевого самоврядування.

Історія становлення та розвитку міського самоврядування доводить динамічну природу цієї державно-правової інституції.

Дослідники процесу становлення місцевого самоврядування у місті Києві зазначають, що витoki самоврядування Києва беруть початок у праслов'янській давнині, задовго до утворення Давньоруської держави¹. Перші достовірні згадки про народні зібрання у східних слов'ян відносяться до середини VI ст. н.е. (за свідченнями візантійських істориків Прокопія, Менендра, Маврикія та інших) [2]. З утворенням ранньофеодальної держави – Київська Русь – склалися і розвивалися різні форми самоврядування [3]. Так, органом місцевого, селянського самоврядування, як і в додержавний період, залишається вервь, яка первісно була родовою одиницею, що об'єднувала групу родичів, які вели спільне господарство, а з розпадом родового ладу громадські зв'язки у верві поступово перетворюються на територіальну організацію. В містах ці функції здійснювали міські громади, кожна з яких мала у своїй корпоративній власності майно та землі. Для управління місцевими справами городяни обирали посадовців. Але найважливіші питання міського життя розглядалися та вирішувалися на міських вічах, тобто зборах вільних, дорослих жителів міста. Починаючи з другої половини X ст., можна говорити про формування міської громади "у городку Кия" [4]. Перша згадка про Київське віче датується 983 роком і міститься у "Повісті минулих літ".

Слід зазначити, що віче не було постійно діючим органом, та нерідко скликалось у зв'язку із надзвичайними обставинами: під час облоги міста та перед початком військових походів віче збирається для вирішення питання щодо укладання миру, для контролю за діяльністю князівської адміністрації, для запрошення чи вигнання князя та іншої міської адміністрації, купців, "старців градських" або міських низів. Скликалося віче за ініціативою князя, коли виникала потреба порадитись з народом. Так, 987 р. "созва Володимир бояри своя і старци градские", які вирішили направити в інші країни посланців для ознайомлення з різними релігіями. Є літописні свідчення про скликання віче з ініціативи народу

"голотьби", що підкреслює його значення як справжньої форми народовладдя.

Це підтверджують драматичні події 1068 року, коли на Русь напала орда половців, і київський князь Ізяслав Ярославич разом з братами Святославом і Всеволодом зазнали від неї поразки. Повернувшись до Києва з поля бою, городяни, що були в ополченні, скликали віче на Подільському тору і почали вимагати від князя зброю і коней, щоб продовжили війну з ворогом "дай, княже, оружье и кони, и еще бьемся с ними". Коли князь відмовив, учасники віче вчинили повстання, внаслідок чого Ізяславу довелося тікати за кордон. А віче посадило на престол полоцького князя Всеслава. Так, вперше київська громада вирішила справу посідання князівського стола.

У часи удільної роздробленості, що настала у 40-х роках XII ст., жоден князь не міг сісти на київський престол без згоди київської громади. Саме обрання чи скинення князів було головною ознакою вільного міста у XII–XIII ст.ст⁵.

Скликання народних зборів у Києві відбувалось через глашатаїв "бирючей". Участь у вічових зборах зумілась у Київський Русі як право, яке належало представникам всіх класів: князю, боярам, дружині, тисяцькому, посаднику, купцям, "лучшим людям", "старцам градским", а також "меньшим", "худим", "черним", смердам. Вимагалось щоб учасник віча був дорослим, вільний і не був під батьківською опікою, або в приватній залежності. Участь в народному зібранні не була обов'язковою, відомі випадки, коли на віче, що скликалось князем, ніхто не йшов.

Віче, як форма прямого народовладдя, не відрізнялось складною процедурою. За заведеним порядком той, хто скликав віче, оголошував предмет обговорення. Якщо пропозиції ініціаторів віче не викликали суперечок то питання розглядалось швидко, в інших випадках питання всебічно обговорювалось і потім приймалось рішення, шляхом голосування. Нав'язати волю вічу було важко. Відомо як на віче у 1146 р. у Києві його учасники легко вирішили питання щодо організації походу після виступів послів князя Ігоря до початку походу і таке рішення було прийняте, незважаючи на протести й переконання князя Володимира, митрополита і двох тисяцьких. Відомі випадки, коли віче переростало у повстання в зв'язку з тим, що рішення, прийняті на них не задовольняли вимоги міських низів. Так почалося повстання в Києві у 1068 році, коли не була задовільнена вимога купців щодо зменшення поборів та утисків.

Таким чином, літописні дані, характеризують Віче в Київський Русі як верховний демократичний орган влади, який вирішував проблеми соціально-економічного та політичного життя держави.

Однак, треба зазначити, що згодом міська демократія починає обмежуватися. На віче всім заправляють "лучшие мужи", торгово-ремісничка верхівка Києва, а також бояри і князі дружинники. І хоча формально у міських зборах брали участь всі вільні чоловіки, громадяни Києва, в житті все зводилося до зібрання міської ради, представників панівної верхівки. На жаль, тенденція до концентрації влади у певного кола осіб, що обумовлює обмежений характер демократії, мабуть є такою ж традиційною на теренах української державності, як і місцеве самоврядування.

Навала Батия була найбільш трагічною подією в житті Давньої Русі Завойований Київ золотоординські хани передають у власність то одному то іншому князю, всіма силами намагаючись затримати відродження міста. У другій половині XIV ст., після визволення українсь-

ких земель від монголо-татарського ярма, почався багаторічний процес інкорпорації Подніпров'я і Поділля до складу Великого князівства Литовського. Під контроль литовських князів перейшла Волинь, а згодом й Київщина, Полісся та Сіверщина.

Громадський устрій Русі було майже зруйновано монголо-татарською навалюю, але давньоруські громади ще продовжують своє існування.

Важливе значення для подальшого розвитку місцевого самоврядування мало магдебурзьке право, яке починає поширюватися на українські міста з ХІУ століття.

Щоб оживити економіку міста та схилити на свою сторону міську верхівку, великий князь литовський Олександр Казимирович у 1494 році надав місту Києву магдебурзьке право.

Магдебурзьке право поширилося спочатку на міста Східної Німеччини, а згодом – разом з німецькою колонізацією – на Східну Прусію, Сілезію, Чехію, Угорщину, а далі на Польщу, Литву. З Польщі та Литви Магдебурзьке право прийшло до України та Білорусії.

В Польщі Магдебурзьке право визнавали насамперед німецькі поселенці і громадяни, які запрошувались для того, щоб підняти господарство і культуру краю до рівня, який тоді там був ще невідомий. Але вони приходили тільки тоді, коли їм гарантувалось право вільних громадян, згідно з яким вони жили в Німеччині, і яке мало назву Магдебурзьке право.

Після переходу українських земель під владу Польщі і Литви почалось розповсюдження Магдебурзького права в Україні.

Вивчення питання про магдебурзьке право в Україні є цікавим і непростим. Аналіз стану наукового дослідження самоврядування Києва свідчить, що система міського самоврядування Києва не була предметом окремого історико-правового дослідження. Щодо причин поширення, значення і ролі Магдебурзького права в Україні і можна сказати, що багато українських вчених ХІХ ст. таких як М. Грушевський [6], М. Владимирський-Буданов [7], Р. Лашенко [8], М. Костомаров, Ф. Леонтович, В. Антонович [9] та інші вважали, що це іноземне, привнесене зовні право, не мало жодного "ґрунту" в містах України та лише перешкоджало природному розвитку вічового устрою давньоруських міст на основі звичаєвого права. Лише М. Довнар-Запольський [10] заперечував думку про негативне значення даного права і зазначав, що історики перебільшують негативні сторони та вважав, що Магдебурзьке право впливало на більш швидке економічне зростання міст, та рсприяло їх розвитку.

В радянський період можна зустріти суперечливу, а то і категорично негативну оцінку Магдебурзького права на Україні. Зокрема, підкреслювалося, що "Магдебурзьке право і надалі насильницьки нав'язувалося на українських землях під владою польських і литовських феодалів", а саме явище розглядалося дещо однобічно, з точки зору "політичного, економічного і культурно-ідеологічного загарбання", відповідно, Польською та Литовською феодальними державами.

Безумовно, отримання правових норм, хай навіть ліберальних і демократичних, але, якщо вони іншого (чужого) походження – це процес болісний і суперечливий. Адже йдеться про певну зміну етнічного стереотипу поведінки, тобто, узвичаєних норм і традицій власного самоуправління. Та цей процес і реакція на нього, був би однозначно негативним, якби українська державність в цей період не переживала складного процесу часткової втрати свого суверенітету. Оскільки, добре відомо, що саме завдяки литовській експансії, значна територія українських земель набагато раніше звільнилася від ординського панування, ніж це сталося в Росії.

Отже, можливо, що саме через Магдебурзьке право значна частина українських міст "європеїдувалася". Таким чином, ні про яку насильницьку політику нав'язування українським містам Магдебурзького права не йшлося, бо у Литовсько-Руській державі дотримувалися правил поведінки і політики, згідно з якими литовські князі старого не рушили, нового не заводили. Звичайно, за тієї умови, якщо те "нове" було неприйнятним громадянами.

Але треба зазначити, що прийшовши в Україну з Польщі, Магдебурзьке право не мало тут свого "чистого" вигляду. Крім того магдебурзьке право на Правобережній і Лівобережній Україні дуже різнилося. І навіть, як зазначав проф. Ткач А.П., "на Україні не було й двох міст, які користувалися б однаковою мірою магдебурзьким чи хелмінським правом"¹¹.

Першими українськими містами, що одержали Магдебурзьке право були Володимир-Волинський (1324), Санок (1339), Львів (1352) Кам'янець-Подільський (1374), Луцьк (1432), Житомир (1444), Київ (1494-1497) та інші. Спочатку воно стосувалось лише німецької та польської людності, але згодом воно було поширене на все населення міста.

Характеризуючи правовий статус міст у відповідності з магдебурзьким правом, вчені-дослідники поділяють їх на дві категорії, або групи. До першої відносять лише Львів, Кам'янець і Київ – міста з повним магдебурзьким правом, де формувались міські представницькі органи влади – Рада (орган законодавчої і адміністративної влади) і лава (орган судочинства). Ці органи зі своїми службами складали міський магістрат на чолі якого був вїйт, тому такі міста називались ще магістратськими. Всі інші належали до категорії міст з неповним німецьким правом – так звані ратушні міста.

Українським містам Магдебурзьке право надавалось привілеями та грамотами, якими верховна влада надавала або дарувала місту право на самоуправління. У різні часи українським містам їх надавали польські королі, великі князі литовські, надалі з середини ХУІІ ст. підтверджували українські гетьмани та російські царі.

В історії Магдебурзького права України існує непорозуміння щодо дати запровадження Магдебурзького права в Києві. Детальний аналіз архівних матеріалів провів Р. Делімарський в своїй праці "Запровадження Магдебурзького права в Києві"¹². Жалуваної грамоти на Магдебурзьке право Києву не збереглося. Відомо лише досить точно, що право це було надано Великим князем Литовським Олександром, в період між 26 липня 1492 року, коли Олександр був обраний великим князем, і 14 травня 1499 року, коли ним була видана грамота про воеводські прибутки в Києві, яка звертається до "войту міста Киевского, бурмістром и радцом" і де прямо вказується про надане місту німецьке право.

Система феодального права була така, що кожне надане право вважалось особливим привілеєм, "ласкою" короля або іншого державця. Саме тому його потрібно було підтверджувати кожний раз, як відбувалася якась значна подія, яка могла вплинути на підтверджені привілеєм права, а також в разі зміни верховного правителя – великого князя або короля. Так, в період з запровадження Магдебурзького права в Києві до початку визвольної війни в 1648 році ми маємо більше 17 грамот від литовських і польських властителів – грамоти 1499 року, 1500 року, 1503 року, 1514 року, 1516 року, 1530 року, 1544 року, 1565 року, 1570 року, 1576 року, 1588 року, 1615 року, 1618 року, 1619 року, 1627 року, 1634 року, 1645 року¹³.

Так, привілеєм 1503 року Київ був звільнений від останніх елементів судового підпорядкування воеводі, а привілей Сигізмунда І від 29 березня 1514 року надавав

Києву повне Магдебурзьке право усім міщанам православної та католицької віри. І виключає їх з-під дії "прав польських й литовських й русских, которые были праву немецкому майорскому"¹⁴ перепону. Цією ж грамотою Києву було надано право на дві річні ярмарки.

В січні 1516 р Сигізмунд I знову затверджує повне Магдебурзьке право за Києвом, звільняє міщан від влади воевод та замкових урядників і підпорядковує їх виключно війтівському суду. Протягом XVI – перш. пол. XVII ст. вже польські королі і надалі підтверджували Магдебурзьке право Києву.

Отже за Магдебурзьким правом місто Київ звільнялося від влади воеводи; київське міщанство переводилося в окремий суспільний стан і мало свої органи самоврядування та власний суд. Магдебурзьке право встановлювало порядок і процедуру обрання міських органів влади, визначало їх повноваження і функції, основні норми цивільного і кримінального права, а також звільняло жителів міста від значної частини обов'язків.

Міськими справами Києва видав Магістрат, на чолі якого був вїйт, що обирався населенням міста (міщанами). Магістрат виконував адміністративні, господарські, фінансові, поліцейські і судові функції. Київський магістрат (за традицією в Києві обиралось 12 чоловік) складався з двох колегій: "ради" і "лави". Рада це представницький орган міської влади (законодавчої і адміністративної), до складу якого входили спочатку 1 бурмієстр і 5 радців (надалі райтманів, а ще пізніше ратегерів), яких обирали щороку. Крім цього до Ради входили шафарі, що доглядали за господарством, інстигатор, що дивився за прибутками міськими і податками, писар та інші урядники магістратські. Згідно з вимогами Магдебурзького права райцями могли бути: "освічені, добрі за характером особи, чоловічої статі, які мешкали в місті, мали власне помешкання, не дуже багаті, одружені, з доброю репутацією, віруючі, чесні, справедливі, не злі, не сварливі і т.д. віком до 70 років" [15].

Як головна влада міста, рада відала всіма питаннями, що стосувалися міського господарства і його управління.

Нормотворча діяльність ради реалізовувалась у її ухвалах, котрі називали вількірами за умови прийняття її радою спільно з усіма "станами і народами" (усі національні громади, що мешкали в Києві). Вількір, який зберігався у місті рік і один день, згідно вимог Магдебурзького права мав обов'язкову силу закону. Міські органи влади і посадові особи були зобов'язані у своїй діяльності дотримуватись прийнятих вількірів.

У фінансовій сфері рада розпоряджалась усім майном і видавала розпорядження. До її компетенції входили питання, пов'язані зі встановленням податків і визначенням їх розміру, сплатою боргів, зборів, міських оплат: за виробництво воску, за міську вагу, за торгівлю сіллю тощо. Зібрані кошти йшли на оплату службовців, на будівництво доріг, мостів, лазень, шкіл, адміністративних будинків, на розвиток торгівлі. Діяльність ради була спрямована також на підтримання чистоти міста. До сфери повноважень ради входив також контроль за діяльністю цехів міста, для чого рада видавала їм цехові статuti, слідувала, щоб постачали міщанам добрими за якістю, мірою, формою і вагою та за встановленою ціною, товарами" [16]. За важкі злочини карала виключенням з цехів, заборону самостійного заняття ремеслом і навіть вигнанням з міста. Рада затверджувала результати щорічних виборів керівників цехів, приймала в них присягу тощо. Крім цього, прерогативою ради було надання міського громадянства.

Рада була наділена і певними судовими повноваженнями. Вона розглядала цивільні та адміністративні

справи про порушення громадського порядку і безпеки жителів міста.

Друга колегія або лава, до складу якої входили 5 членів "лави" або "лавники", "засідателі" на чолі з бурмієстром, займалась кримінальним судочинством. До її компетенції як міського суду входив розгляд усіх справ, за винятком тих, які розглядала безпосередньо сама рада, у більшості випадків це були кримінальні справи. Крім цього лавники проводили попереднє слідство. За Магдебурзьким правом лавники повинні уважно вислуховувати сторони, добре розібратися у суті справи, яка розглядається, дотримуватись вимог міського права. Лава карала й милувала, володіючи правом на життя і смерть, тримала шибеницю і ката із знаряддям страти й покарань. Лавників обирали мешканці міста.

Райці і лавники обирались з усіх київських жителів, які досягли 25 років, "по разуму, способностям и достоинству" [17]. Їх вибори проводилися на підставі жалуванних грамот польських королів та судової книги Б.Гроїцького "Порядок" – "утверждено ежегодно в день средопостный в магистрате киевском публично бывает елекция, на которой вольными голосами избираются оного магистрата чиновники, яко то бурмиєстр, райца, медовий шафарь, лавники, пивной шафарь, инстигатор и урядники и по избрании, в силе означеннаго магдебурского права книги Порядка... все они чиновники и урядники в Соборной церкви приводятся к присяге и по учиненню той присяги, бурмиєстр и райца чрез тот год содержат и управляют магистратскую экономию и присутствуют у дел" [18]. Всі урядовці отримували грошові оклади.

На чолі магістрату стояв вїйт, який обирався громадою й затверджувався литовським князем, польським королем, а згодом російським імператором. Вїйт був головою міської влади, мав адміністративну та судову владу в місті, отримував у користування так звані рангові землі: міський хутір з винокурним заводом і риболовне озеро. На його користь сплачувались третина всіх судових штрафів, що вносились населенням, та частина торгівельних зборів.

Всі урядники, крім писаря звалились реєстровими й складали Товариство Золотої Корогви – міську кавалерію під час церемоній.

Решта міщан ділилась на окремі цехи, що мали своїх начальників – цехмієстрів, які в необхідних випадках виступали як озброєна піша міліція.

Була ще міліція церемоніальна. Крім цього місто мало своє військо.

Згодом в управлінні містом відбуваються зміни. Визвольна війна, розпочата Б.Хмельницьким, відобразилася й на становищі Києва. Так, у 1652 році Київ отримав гетьманську охоронну грамоту, за якою козакам заборонялось завертати до міста і користуватися перевозом через Дніпро.

Після Переяславської ради 1654 року Київ разом з іншими українськими містами опинився під владою московського царя Олексія Михайловича й отримав відразу ж п'ять грамот, в яких підтверджувались давні права, в т.ч. безмитна торгівля, цеховий устрій міста; тимчасове часткове звільнення від податків; платня вїйтам та урядникам. В цей час, незважаючи на грамоти, в адміністративному устрої Києва відбулися суттєві зміни. З колишніх адміністративних органів зберігся лише магістрат, поряд з ним почали функціонувати воеводське і сотенне управління.

Петро I та його наступники кілька разів офіційно підтверджували права Києва на самоврядування, але на практиці багато чого просто не визнавалось, бо суперечило централістичним засадам російської імперії. До цього додавалось пряме втручання вищої влади та гене-

рал-губернатора у дії магістрату і вїта. Так, наприклад, сталося у 1766 році при виборі нового вїта Катерина II забажала щоб на цю посаду було обрано прокурора губерньської канцелярії Пивоварова. Але його не було обрано і тоді за наказом імператриці, генерал-губернатор зібрав міську громаду і прилюдно пошматувавши протокол голосування у магістраті, призначив повторні вибори, після яких Пивоварова було обрано одноголосне.

Катерина II діяла цілеспрямовано та послідовно, у 1775 році вийшов указ про приєднання Києва до Малоросії і під владу малоросійського генерал-губернатора Румянцева-Задунайського. Через 10 років після введення нового міського положення у Києві (друга половина 1785 р. – лютий 1786 р.) поточними справами стала відати Київська міська дума – загальна і шестигласна, а магістрат зберіг за собою лише судову владу над міщанами та завідування ремісничими цехами.

Після смерті Катерини II, її наступник Павло I скасував багато розпоряджень своєї матері. Спочатку він повернув Києву попередній устрій, а потім указом від 16 вересня 1797 року поновив права згідно з давніми привілеями. В тому указі згадується київський вїт Георгій Рибальський, який багато зробив для утвердження міського самоврядування, розвитку ремесел і торгівлі, зокрема для підвищення авторитету Контрактового ярмарку, що вперше відбувся у січні 1798 року.

Указ Павла I був останнім стосовно прав Києві, текст якого зберігся. А про останній документ – жалувану грамоту Олександра I залишилися згадки тільки в описі урочистої церемонії перенесення грамоти з магістрату до Успенського Собору на Подолі та назад 16 лютого 1802 року: "грамоту несли на оксамитовій подушці вїт Рибальський та двоє депутатів. Після служби Божої грамота була урочисто прочитана, а потім під дзвони й стрільбу гармат перенесена до магістрату"¹⁹. На жаль, ця грамота не збереглась. Однак згодом міське самоврядування ставало лише формальною ознакою. Імперська влада зручно використала скандал, пов'язаний з розтратаю магістратом 1 млн. 400 тис. карбованців. Усі члени магістрату були звільнені з посад, на їхнє особисте майно покладено заборону на три коліна вперед, їм заборонялось брати участь у виборних органах протягом 20-ти років. Микола I використав цей факт для скасування залишків самоврядування і указом від 23 грудня 1834 року Київ був позбавлений привілеїв Магдебурзького права. Управління остаточно перейшло до міської думи.

Отже, Магдебурзьке право, поширюючись на українських землях, знайшло тут родюче підґрунтя. Інститут місцевого самоврядування, запровадження якого пропонувало Магдебурзьке право, фактично, у видозміненому вигляді, вже був знайомий місцевому населенню. Можливо, саме з цим пов'язаний той факт, що на території України (на відміну від Польщі) Магдебурзьке право застосовувалося далеко не у тому, безумовному і безмінному вигляді, у якому воно існувало в країнах Західної Європи. Потрапляючи на Україну, Магдебурзьке право суттєво зазнавало місцевих впливів, більших чи менших, в залежності від того, куди воно потрапляло. Магдебурзьке право проникло на Русь поступово та збагачувалося місцевими звичаями і традиціями.

В середні віки були закладені історичні традиції самоврядування, відбувся процес становлення та розвитку самоврядних інституцій – праобраз майбутніх органів міського самоврядування.

Історична оцінка поширення Магдебурзького права, його ролі і значення в Україні не могла, очевидно, і не може бути однозначною. На мою думку, дане право, вносячи певні риси західноєвропейського міського устрою в організацію самоврядності українських міст, стало одним із важливих чинників культурного і правового зближення України з Західною Європою, створило правову основу становлення і розвитку міського самоврядування в Україні. Хоча, населення України сприймало Магдебурзьке право скоріше як доповнення до місцевого звичаєвого права. Своєрідна ж "націоналізація" Магдебурзького права, що відбулася на українських землях, в майбутньому позначилася на кодифікації українського права, проведеної у XVIII–XIX ст.ст.

Історичне значення Магдебурзького права в контексті розвитку української державності полягає у тому, що правові, політичні та економічні явища, пов'язані із його запровадженням на території України, мають безпосереднє відношення до нашого сьогодення в якості конкретного історичного досвіду і потребують спеціального вивчення на рівні дисертаційного дослідження.

На даному етапі Україна все більше набуває рис цивілізованої європейської країни і тому, зміцнюючи власні демократичні засади, опираючись на історично обумовлену традицію, повинна вдосконалити систему місцевого самоврядування і сприяти її реформуванню в межах задоволення економічних, соціальних, політичних, особистих та інших свобод народу.

Історичний досвід розвитку місцевого самоврядування слід врахувати в сучасній науці та практиці.

Подальші дослідження історії розвитку самоврядування полягають у вивченні інших періодів розвитку, створенні узагальнюючих праць із зазначеної проблеми потребують спеціального вивчення.

1. Котляр М.Ф. Історія давньоруської державності. – К., 2002. 2. Сичинський В. Чужинці про Україну. – К., 1992. 3. Козюра І.В., Лебединська О.Ю. Міське самоврядування в Україні (становлення та еволюція). – Ужгород, 2003. 4. Захарченко В. Киев теперь и прежде. – Киев, 1888. 5. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв. – 2-е изд., доп. – М., 1993. 6. Грушевський М. Середні віки Європи. – К., 1917. 7. Владимирский-Буданов М.Ф. Немецкое право в Польше и Литве. – СПб., 1868. 8. Лашенко Р. "Лекції по історії українського права". – К., 1998. 9. Антонович В.Б. "Монографії по історії Західної і Юго-Західної Руси. Исследования о городах Юго-Западного края". – К., 1885. 10. Довнар-Запольский М. "Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах". – К., 1901. 11. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. – К., 1968. 12. Делімарський Р. Магдебурзьке право у Києві. – К., 1996. 13. Каталог документів з історії Києва XV–XIX століть / Упоряд. Г.В. Боряк; Н.М. Яковенко; відп. ред. Ф.П. Шевченко. – К., 1982. 14. Іванко М. Магдебурзьке право // Україна. – 1999, № 1. 15. Сас П.М. Феодальні міста України в конці XV – 60-х г. г. XVI в. – К. 1989. 16. Довідки про міста і міщанства на Україні-Русі в XV–XVIII ст. (ч.2, т.24). 17. Пич Р. Магдебурзьке право в Україні // Український світ. – 1996. – № 1-3. 18. Чуняєв О. Розвиток міського самоврядування // Пам'ять століть. – 1999. – № 2. 19. Каманин І. Последние годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву // Киевская старина. – К., 1888. – № 7-9.

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т.1.СПб., 1846, с.144-146, 173, 174.